

Mikos Éva

Regeirodalom és népismeret a 19. század derekának sajtójában
– A Családi Lapok (1852–1860)*

A 19. századi lapokban és folyóiratokban megjelent *táj- és népismereti írások* fontos mérföldkövei a középosztály, valamint a társadalmi és műveltségi elitnek a nála alacsonyabbretegek kultúrájának megismerésére irányuló kísérleteinek.¹ A másik jellemző műfaj, amelyen keresztül a polgárság, illetve az elit kapcsolatba kerülhetett az alsó rétegek kultúrájával, a népköltészet volt, ezen belül is a század középső harmadában kitüntetett hely illette meg a történelmi tárgyú mondákat, pontosabban azok irodalmi fel- és átdolgozásait, a *regéket*.² A két kategória között jelentős az átfedés, a regék alapjául szolgáló monda-szüzsék gyakran jelentek meg a tájleírásokban, a táj és a benne élő nép megismerésének egyik eszköze volt ugyanis a korabeli utazók szemében a helyiek által saját közvetlen környezetükről, hegyeiről, völgyeiről, a tájban álló várak, templomok keletkezéséről vagy éppen pusztulásáról szóló elbeszéléseinek meghallgatása, lejegyzése.³

Az utazási irodalom minden korszakban mintázatok alapján szerveződött, s különböző típusai, műfajai alakultak ki, az egyes műfajok kereteket nyújtottak ahhoz, hogy egy szerzőnek milyen témáról kell útja során ismereteket szereznie, majd beszámolnia. Az utazási, valamint az ennek részét jelentő táj- és népismereti irodalom még a 19. század közepén sem csupán a társadalmi valóságot kívánta megragadni, sokszor inkább saját preconcepcióinak tájba, illetve a tájban rejlő múltba vetítésén fáradozott. A tájleírások és a regeirodalom közös jellemzője, hogy a művelt, írástudó szerzők benyomásait, véleményét tükrözik, az érintetteket, a falvak lakosait csak ritkán vonták be a róluk szóló tudás megszerzésébe, s még ritkábbak azok az esetek, ahol a helyben lakókkal való közvetlen kapcsolatfelvétel mikéntjéről is beszámoltak. A regék ebben az időben még nem gondosan kiválasztott adatközlőktől származtak, inkább arra gyanakodhatunk, hogy véletlenszerűen sikerült azokat megismernie az utazónak, az ismereteit pedig nem azonnal jegyezte le, hanem emlékezetből próbálta meg utólag rögzíteni.

A 19. század középső évtizedeiben még meglehetősen kevés tudatos népköltészeti gyűjtést végeztek, s ezek eredményeinek is csak egy csekély része láthatott napvilágot önálló kötetben. Ennek a helyzetnek több oka is lehetett, az anyagi nehézségek mellett az érdeklődés hiányát is meg kell említeni, a korszakban ugyanis még az értelmiségen belül is csupán egy szűk csoport számára volt nyilvánvaló a népi kultúra, illetve a népköltészet értéke és jelentősége.⁴ A kiadóknak a téma ismertsége nem garantálta a megtérülést, ezért a gyűjtések kiadása időnként kútba eshetett, vagy erőn felüli terheket rótt a gyűjtőre, szerkesztőre.⁵

* A tanulmány az MTA Bolyai Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

¹ A műfaj aranykorában, a reformkorban született táj- és népleírásokról és szerzőikről lásd PALÁDI-KOVÁCS, 1989, 2016.

² A rege irodalmi műfajáról lásd: SZAJBÉLY, 1999. A kérdés folklorisztikai megközelítésben: MIKOS, 2015.

³ Ez még egészen a századfordulóig, a néprajztudomány professzionalizációjának megindulásáig fontos maradt. A folklorisztika önálló tudományszakká válásáról lásd GULYÁS, 2011; SZEMERKÉNYI, 2011.

⁴ A téma népszerűsítése más fórumokon is történhetett, például Kriza János gyűjtőhálózatát az unitárius olvasókörök alapozták meg az 1830-as évek végén. Erről bővebben SZAKÁL, 2014, 285–286.

⁵ A képet árnyalják Kriza János és gyűjtőhálózata gazdag folklórgyűjteményének hányattatásai: közel két évtizedet kellett várni az első kötet megjelentetésére, amelynek érdekében Kriza jelentős hitelt is felvett. Ezt özvegye még Krizának a kötet megjelenése után tizenkét évvel bekövetkezett halála után is fizetni volt kénytelen (FARAGÓ, 1963). A második kötet százötven évvel később került nyilvánosság elé. Erről részletesen lásd: OLOSZ, 2013. Kriza anyagi nehézségei nem hozhatók kizárólagos összefüggésbe a *Vadrózsák* kiadásával, de minden valószínűség szerint a kötet megjelentetése szerepet játszott az eladósodásában. Ezúton szeretném megköszönni Szakál Annának a kérdéskör árnyalásában nyújtott segítségét.

A hazai tájak és a benne élő emberek, a tájban álló, illetve az emberek által használt tárgyak megismerése, a vidéken élők gondolkodásmódjának tanulmányozása fokozatosan, hosszú évtizedek alatt lett érdekes a társadalom középső és felső rétegei számára. Ebben a folyamatban kitüntetett szerep jutott a korabeli sajtónak. Az első népköltési gyűjtések, mint ahogy a korai népleírások jelentős része is, lapokban, folyóiratokban jelenhetett meg. A reformkor idején legnagyobb számban a *Tudományos Gyűjtemény*, valamint a *Muzárium*, *Élet és Literatura*, illetve Erdélyi János lapja, a *Regélő Pesti Divatlap* közölt táj- és népleírásokat, népköltészeti szövegeket, illetve a népköltéssel kapcsolatos kritikai és teoretikus írásokat.⁶ Az önálló kötetekben megjelent munkákból is közöltek szemelvényeket a folyóiratok, hetilapok, az előfizetők, illetve vásárlók toborzása céljából.

A szabadságharcot követően a hazai sajtópiac jelentősen átrendeződött, a reformkori lapok közül kevés vészelt át a forradalom időszakát, a hetilapok közül pedig egynek sem sikerült. Az 1850-es évek első fele a magyarországi társadalmi nyilvánosság átmeneti válságát hozta, a lapalapítást a hatóságok igyekeztek ellehetetleníteni. Az 50-es évek második felére indult újra az élet, s bár még mindig lassú volt a változás, de az átalakulás körvonalai mindinkább láthatókká váltak.⁷ A megújulást számos sikeres, de talán még több kudarcba fulladt vállalkozás fémjelzi, s a csődsorozat rámutat arra, hogy a szerkesztők és lapalapítók többsége a sötétben tapogatózott, egy változásban lévő, kiszámíthatatlan terepen kellett boldogulniuk.⁸ A folyamatos átrendeződésnek a politikai tényezők mellett számos egyéb oka is volt, ami a gyorsuló társadalmi mobilitásban, az ehhez igazodó lappiac szélesedésében, az egyre növekvő olvasói igényekben érhető tetten. Az átalakulás leginkább a hetente, kéthetente megjelenő divatlapokat, illetve illusztrált családi lapokat érintette, a korábban művelődési lapoknak is nevezett orgánumok példányszáma ugyanis évtizedről évtizedre nőtt.⁹ A szélesebb olvasóközönség kiszolgálását a korábban is ismert műfajok megújításával, átalakításával tudták elérni, ez érintette az utazási irodalmat, illetve a hazai tájakról szóló leírásokat is. A hetente, kéthetente, illetve heti két-három alkalommal megjelenő kiadványok között is többféle típust különíthetünk el.

Az utazási és népismereti irodalom kezdetben a műveltségi elit számára volt csupán elérhető, fénykorában, az 1830-as és 1840-es években még a társadalomnak egy szűk felső rétege olvasott ugyanis rendszeresen sajtótermékeket, így azok tartalmát a szerkesztők valamelyest az ő elvárásaikhoz, igényeikhez igazították. Az évtizedek előre haladtával azonban ez a réteg egyre szélesedett, az útleíró és népismereti irodalom pedig egyre többek olvasmánya lehetett. Eközben fokozatosan elvesztette a legműveltebb rétegek érdeklődését, hogy más formáknak adja át a helyét. Az 1850-es évektől a táj- és népismereti írások főként a középosztály hölgy, illetve ifjú tagjainak szólhattak, így a politikai és társadalmi kérdéseket kevésbé érintő sajtótermékekben kaphattak helyet. Az ismeretterjesztő képes női és családi, illetve divatlapok, amelyek a szépirodalom mellett praktikus ismereteket és ismeretterjesztő cikkeket is közöltek, az 1850-es évek közepétől egyre nagyobb teret nyertek a lappiacon. A laptípus kedvelt műfaja volt az úti beszámoló, a külföldi tájak és városok mellett előszeretettel közöltek hazai tájakról szóló leírásokat is. Ezekben a szövegekben gyakran különböző mondák elbeszélései is helyet kaptak.

⁶ Vö. PALÁDI-KOVÁCS szerk., 1985, forrásait lásd: 469–471. A folyóiratokban, lapokban megjelent reformkori folklórközlésekről, illetve a róluk írott kritikákról lásd még GULYÁS, 2005, 2010, 139–180.

⁷ A korszak irodalmi lapjairól áttekintő jelleggel: MIKLÓSSY, 1975.

⁸ A korszakról áttekintő jelleggel lásd Deák, 2018; Miklóssy, 1976. A helyzetről érzékletes képet fest még Török Zsuzsának özvegy Vachott Sándorné irodalmi és szerkesztői munkásságáról írott tanulmánya (TÖRÖK, 2019).

⁹ A hazai hírlapok és folyóiratok számának alakulása 1830 és 1894 között: Szinnyei József statisztikai kimutatása, *Vasárnapi Ujság*, 41, 6, 1894. február 11. 97. Lásd még Kéri Katalinnak Szinnyei adatai alapján szerkesztett táblázatát: KÉRI, 2018, 111. A sajtópiac, és benne a hetilapok alakulásáról lásd még BEZECZKY, 2009; TÖRÖK, 2011a.

Az utazási irodalom a 19. század második felében fokozatosan átadta a helyét a növekvő turizmus kiszolgálására szakosodott irodalomnak.¹⁰ A kettő között az a különbség, hogy míg előbbi olyanok számára kíván élményt nyújtani, akik soha nem jártak az adott helyen, s vélhetően nem is fognak eljutni oda, addig utóbbi kifejezetten a táj meglátogatására csábít, illetve az esetleges látogatás lehetőségét készíti elő egyebek közt gyakorlati ismeretek közvetítésével (vö. T. SZABÓ, 2008). Az utazás és az útleírás két típusa között a váltás azonban nem egyik napról a másikra történt, hosszú évtizedekig volt jelen a kettő egymás mellett, akár egyazon orgánumban is. Az 1850-es évek még kifejezetten átmeneti időszakot jelentett, a reformkori felfedező tájleírások és népismereti irodalom, valamint az élenkülő turisztikai mozgalmat reprezentáló szövegek egyaránt gyakoriak voltak a korszak lapjaiban.

A tájleírásokban és a turisztikai irodalomban közös, hogy mindkettő szívesen színesíti tartalmát a tájról szóló mondákkal, legendákkal, a táj- és népleírások mint a hagyma héjai veszik körül a rege szövegeket, nem önmagukért vannak tehát jelen, hanem a tájleírások kiegészítő elemeiként. A tájhoz tapadó narratívák a táj megelevenítését segítik, az egyes tájak ismerete pedig a haza megismerését támogatja azzal, hogy élményekkel töltik meg a lankákat, vagy rideg várfalakat. Az 1850-es évek tájismereti és regeközléseinek szemlézése nem elsősorban a szövegismeret szempontjából fontos. Sokkal nagyobb jelentősége lehet annak, ha azt vizsgáljuk általuk, hogy milyen volt a korabeli művelt középosztály tagjainak viszonyulása a vidéken élők kultúrájához. Mit kívántak belőle és általa megérteni, hogyan próbálták a szövegek révén értelmezni, és átlényegíteni a vidéken élő, földet művelő emberek műveltségét? Ezért az alábbiak azokat a szövegeket is vizsgálják, amelyekben a szerzők valamiféle értelmezési kísérletet tesznek a folklór műfajok, egyáltalán a szájhagyomány megismerésére, megértésére.

A lapok és folyóiratok szemlézése a bennük olvasható táj- és népismereti cikkek szempontjából nem új keletű jelenség, azonban a 19. század derekán, a szabadságharc idejénél megállt a források feltárása. E kutatási hagyományt folytatni nem csupán az elődök iránti tiszteletből fontos, hanem azért is, hogy megértsük, a tudománytörténet felgöngyölítéséhez szükséges, de nem elégséges a szakmai kiválóságok munkásságának értékelése.¹¹ Egy tudományág létrejöttének folyamatában a közvélemény is szerepet játszott, a diszciplína el kellett hogy nyerje a középső társadalmi rétegek, ezen belül különösen az értelmiség bizalmát, amely egyúttal a társadalmi legitimitást is jelentette, a kultúra erkölcsi, gyakorlati és anyagi támogatása ugyanis ekkor még a középosztály szándékaitól függött. A táj- és népleírások, akár csak a turizmus annak a hosszú edukációs folyamatnak a részei, amelynek során a tette kész középső rétegek számára valamilyen mértékben fontossá vált az alsó társadalmi rétegek életének és műveltségének megismerése. A lapokban, folyóiratokban megjelent népismereti szövegek ennek a folyamatnak fontos állomásai.

A *Családi Lapok* a kor művelődési családi- és női lapjai között

A *Családi Lapok* egyike volt azoknak az orgánumoknak, amelyek nagy terjedelmet szenteltek a táj- és népleírásoknak, valamint a rege műfajának. A téma a szerkesztők számára kifejezetten prioritás lehetett, mert egyetlen másik korabeli hetilap sem hozott ilyen mennyiségű szöveget a témában.¹²

¹⁰ A turizmus gyors élenküléséről, s ennek sokkoló hatásáról lásd PUSZTAI, 2012.

¹¹ A humán szakterületek hivatásosodásáról már magyar nyelven is rendelkezésünkre áll néhány kiváló esettanulmány: T. SZABÓ, 2006; SZÍVÓS, 2009.

¹² A *Divatcsarnok*ban volt még jellemző a tájleírás és a rege műfaja. A *Családi kör* is közölt ilyen típusú szövegeket, de ezek aránya meg sem közelíti a *Családi Lapok*ban tapasztalható mennyiséget.

Az 1850-es évek közepétől a szélesebb olvasóközönségre számító ismeretterjesztő és irodalmi szövegeket közlő lapok fénykora kezdődött el. Ezek egy része a század első felének irodalmi és divatlapjai által elindított hagyományokat követte, s kimondva vagy kimondatlanul az úri családok műveltebb hölgytagjainak érdeklődésére számított. A női olvasóközönséget a lapok egy része divatképek, szabás- és hímzéminták, illetve divattudósítások közlésével is magához kívánta vonzani. A divatlapok azonban többnyire csak egy-két oldal terjedelemben, illetve a mellékletben (pl. kihajtogatható divatképek, mintaívek által) foglalkoztak a divattal, emellett zömmel szépirodalmi anyagot közöltek, s szemben reformkori társaikkal, többnyire mellőzték a társadalmi, különösen a közpolitikai kérdéseket, vagy csak marginálisan kapott bennük helyet ez a téma.¹³ E kategóriába a Nagy Ignác szerkesztése alatt induló 1850-től 1864-ig fennállt *Hölgyfutár*, a Császár Ferenc alapította *Divatcsarnok* (1853–1863) és Vajda János lapja, a *Nővilág* (1857–1964) tartozott. A korszak végén indult el a később emblematikussá váló lap, az első női szerkesztő, Kánya Emília által alapított és vezetett *Családi kör* (1860–1880).¹⁴

A képes családi lapok kategóriájának másik irányát, egyúttal a reformkori divatlapok másik leágazását a kifejezetten ismeretterjesztő, vagy más néven enciklopédikus sajtó jelentette.¹⁵ E típus kiemelkedő tagja a *Vasárnapi Ujság* volt, amely az 50-es évek közepétől közvetítette a nemesi középosztály értékrendjét egyre többek felé egészen az első világháború utáni évekig. A *Vasárnapi Ujság* abban is kitért versenytársai közül, hogy elsőként érte el a tízezres példányszámot (LIPTÁK, 2002, 67–77., 70.). Egyúttal a legnagyobb figyelmet kapta az utókor részéről is, például elsők között vált valamennyi évfolyama online elérhetővé. A különböző tartalmi egységeiről, érdeklődési köreiről pedig számos tanulmány látott napvilágot.¹⁶

¹³ A fentieknél részletesebb tipológiát ad RÉVÉSZ, 2015, 73–129.

¹⁴ Részletes, számos szempontra kiterjedő elemzések csak az utóbbival kapcsolatban láttak napvilágot, az elmúlt években a 19. századi nőírók és szerkesztőnők iránt felélénkült érdeklődés keretében. Áttekintő jelleggel lásd SZAFFNER, 1998; TÖRÖK, 2011c; BOZSOKI, 2018.

¹⁵ Általánosságban elmondható, hogy a hazai sajtótörténet-írás politika, irodalom (vö. GYÁNI, 2006, 57–58.), valamint férfiközpontú volt, elsősorban a közéletre és a napilapokra, továbbá a lapokban foglalkoztatott, zömmel férfi szerzőkre koncentrált, így azok az orgánumok kerülhettek a fókuszába, amelyek ezeknek a szempontoknak megfeleltek, tehát elsősorban a napilapok. A hetilapok, amelyek már ekkor is főként a női olvasóközönséget szólították meg, félárnyékban maradtak (vö. TÖRÖK, 2011a, 46–47.). Ez a tudományterület másodlagos helyzetével, a történelem és az irodalomtörténet segédtudományaként való beállításával függött össze. Az így létrejövő áttekintések a lapok társadalmi és ideológiatörténeti folyamatokban játszott szerepét hangsúlyozták (A MAGYAR SAJTÓ TÖRTÉNETE, 1985). Az e szempontok mentén szerkesztett kézikönyvek minden további részletező kutatás alapját jelentik. A sajtó- és médiatörténet napjaink Nyugat-Európájában, különösen a német nyelvterületen, ugyanakkor prosperáló önálló tudományág, a külföldi eredmények és elméleti újítások beszivárgása az utóbbi egy-másfél évtizedben idehaza is érzékelhető, például a korábbi szempontrendszer alapos kiszélesítésében. Ez a hatás azonban egyelőre nálunk inkább elméleti cikkek formájában realizálódik (lásd erről pl. RÁKAI, 2014), az elméletek és módszerek gyakorlati megvalósítására kevesebb példa áll rendelkezésre. A családi, valamint a szórakoztató és ismeretterjesztő képes hetilapok, illetve hetente több alkalommal megjelenő orgánumok iránti érdeklődés az utóbbi évtizedben idehaza is fellendülőben van, főként a 19. század utolsó harmadát érintően. Ennek inspirálója a női irodalom, valamint a középosztály nőtagjainak egzisztenciális lehetőségei iránti művelődéstörténeti és irodalomtörténeti érdeklődés, mindkettő társadalomtörténeti háttérben tárgyalja a témát. Egy másik kutatási irány is az irodalomtörténet felől indult, s a szépirodalom szempontjait érvényesíti, de nem csupán a kanonikus életművek felől olvassa újra a sajtótermékeket, hanem a sajtómegjelenések egy-egy műre vagy egész életművekre tett hatásait is nyomon követi, lásd pl. TÖRÖK, 2011b.

¹⁶ A hazai sajtótörténeti kutatások keveset foglalkoztak a századközép időszakában megjelent illusztrált családi lapokkal, ez alól a viszonylag sokat és sokféle irányból kutatott *Vasárnapi Ujság* jelent kivételt. Lásd MIKLÓSSY, 1975; BUZINKAY, 1979, 1980; LIPTÁK, 2002. Egy-egy résztema elemzése: VASVÁRI, 1996; CSÍKI, 2010; LANDGRAF, 2015, 2017. A *Vasárnapi Ujság* nemcsak azért számít kivételnek, mert hét évtizeden át állt fenn, amivel egyedülálló a korszakban, hanem azért is, mert – főként történetének első egy-másfél évtizedében – a hazai irodalmi és közéleti értelmiség színe-java publikált benne. A szerkesztők az első évtizedekben nagy hangsúlyt fektettek a nemzeti hagyományok és '48 emlékének ápolására, az ismeretterjesztés itt elsősorban történelmi és nemzetpolitikai kérdéseket érintett.

Az alábbiakban vizsgálandó sajtóorgánum, az utóbbi kategóriába sorolható *Családi Lapok* hetente megjelenő újság volt,¹⁷ amely Klezso József katolikus pap szerkesztésében, a Jó és Olcsó Könyvtársulat – a Szent István Társulat jogelődje – kiadásában jelent meg. Rövid ideig Ney Ferenc szerkesztette, ami némi változást, egy kis frissülést hozott a lap arculatában. Neyt egyébként szinte végig a munkatársak között találjuk, számos cikkel, költeménnyel jelentkezett az újság hasábjain. A *Családi Lapok*hoz viszonylag zárt, állandó szerzőgárda tartozott, s bár jelen tanulmány nem esztétikai, vagy irodalomtörténeti érdeklődésű, azt ezen a ponton szükséges megjegyezni, hogy nem első vonalbeli szerzők alkották munkatársai derékhadát. Az 1850-es évek elején fellépő irodalmi másodvonal, a petőfieskedők, a népiesség epigonjai (Lisznyai Kálmán, Tóth Kálmán) ugyanakkor csak ritkán tűntek fel. A népies líra egyébként sem lehetett prioritás a szerkesztők számára, népdalszerű vagy népies hangvételű lírai költemények csak ritkán jelentek meg benne. A lap létrehozta saját másod- és harmadvonalbeli lírikus és epikus költői, beszélyírói körét.

A *Családi Lapok* szerkesztői koncepciójában a tájékoztatás és műveltségközvetítés állt első helyen, a szórakoztatás, a hasznos időtöltést szolgáló olvasmányok közlését kevésbé tekintette lényegesnek.¹⁸ A lap *tudományos és szépirodalmi folyóirat a valláserkölcsei műveltség és kath. hitélet emelésére* hosszú alcímmel jelent meg, az itt megfogalmazott szempontok azonban nem egyenlő mértékben érvényesültek. Hangsúlyozottan katolikus lap volt, a szépirodalomra és az ismeretterjesztésre koncentrált, de a kettőt nem óhajtotta élesen elválasztani egymástól. A többi korabeli orgánummal összehasonlítva azonban a tudományos ismeretterjesztés kisebb arányban jelent meg benne, hogy maradjon hely több más fontos téma számára is. Így a korabeli hetilapokhoz képest színesebb, változatosabb tartalommal jelentkezett, s néhány olyan témát is felkarolt, amelyekkel a konkurens folyóiratok nem, vagy csak alig-alig foglalkoztak, például a nevelés és oktatás, valamint a szociális problémák területeit. A hitélet szempontja már a címben is kitüntetett helyen szerepel, ez a téma nagyon sokféle formában jelent meg az újságban, s önálló rovatot is kapott. Rendszeresen beszámoltak a hasábjakon például templomok és más szakrális épületek létesítéséről vagy felújításáról, egyházi létesítményeket érintő régészeti feltárásokról. Előszóval közöltek novellává vagy elbeszélő költeménnyé formázott ó- és újszövetségi történeteket,¹⁹ szentekről és szent helyekről szóló legendákat,²⁰ zarándoklatokról, illetve missziós utakról szóló beszámolókat,²¹ és sajátos műfaj volt az irodalmi példázat is.²² A legendák, novellák, elbeszélő költemények és beszámolók nem teológiai szempontból íródtak, hittudományi kérdéseket nem érintettek, hanem az egyszerű hívők szellemi és lelki szükségleteit elégítették ki. A vallási témával és a családi lap jelleggel is szorosan összefüggött az újság nevelési és oktatási kérdések iránt való

¹⁷ A *Családi Lapok* elviekben volt hetilap, az első évben még kéthetente adta közre terjedelmes lapszámait, majd heti megjelenésre váltott, és sokkal karcsúbb füzetekkel jelentkezett. Fennállásának utolsó másfél évében a megjelenése teljesen esetlegessé vált, majd hamarosan meg is szűnt.

¹⁸ A *Családi Lapok*ról részletesebb áttekintő szakirodalmi elemzést eddig nem sikerült találni. A sajtótörténeti kézikönyvek is lapidárisan értekeznek róla (A MAGYAR SAJTÓ TÖRTÉNETE, II/1, 1848–1867, 445–446.; BUZINKAY, 2014, 2016, 171–173.). Ez az oka, hogy az általános ismertetése nagyobb terjedelmet kap az alábbiakban.

¹⁹ KELEMEN Mór: Jósua, *Családi Lapok*, 1, 2/1, 1852. július 15. 12–16. PERGER János, A látnok gyermek (Bibliai kép, régi nyomtatvány nyomán), *Családi Lapok*, 1, 2/1, 1853. október 31. 345–360.

²⁰ CSÁSZÁR: Szent Polykárp álma. (Legenda) [elbeszélő költemény] *Családi Lapok*, 1, 2/13. 1852. július 31. 54–58. A szent helyek. Történelmi és földrajzi leírás, *Családi Lapok*, 2, 2/1, 1853. július 15. 34–43; 2. 14. 1853. július 31. 97–108.

²¹ Hudson-öböl misszió, *Családi Lapok*, 1, 1, 1852. 308–312. MORVA, Keresztény köztársaság, *Családi Lapok*, 1, 2/3, 1852, augusztus 15. 127–132. Brasíliai misszió, 1, 2/5, szeptember 15. 228–230. Océániából. Henry M. hittérítőnek a juliopolisi püspöknek beküldött 1851-dik évi tudósítása után. *Családi Lapok*, 2, 2/1, 1853. július 15. 30–38.

²² SÁRKÁNY János, Az egély. Példázat. *Családi Lapok*, 6, 2/9. 1857, november 15. 116–117, 2/11. december 15. 141–142. 2/12. december 31. 154–155.

érdeklődése, ami időnként összekapcsolódott a katolikus (főleg) középiskolák életéről szóló tudósításokkal. A vallás témája időnként szokatlan, de érdekes cikkekben is megjelent, például egy az imakönyvek díszítéséről szóló hosszabb értekezésben.²³ Összességében elmondható, hogy bár a vallás témája valamilyen módon a lap cikkeinek és költeményeinek több mint felét érinti, az 1970-es évek sajtótörténésze által megfogalmazott véleményt, miszerint „Zord katolicizmusa azonban bizonyos egyoldalúságot, tartalmi sivárságot kölcsönöz egymást követő számainak...” talán kissé túlzónak érezhetjük, illetve betudhatjuk a korszaknak, amelyben egy kifejezetten klerikális lap, lehetett bármilyen, nem tűnhetett fel jó színben (MIKLÓSSY, 1975, 332.). Az utókor olvasója az 1850-es évek más hasonló orgánumaihoz képest is olvasmányosnak és változatosnak érezheti, a vallásos tartalmakkal együtt és azoktól függetlenül is.

A hitélet mellett és azzal összefüggésben is a lap második legfontosabb érdeklődési területe a nevelésügy volt, amit igen tágan értelmzett. Az egyházi iskolákban folyó munkáról, intézmények alapításáról szóló beszámolók mellett általános gyermeknevelési, illetve nőnevelési elveket megfogalmazó írásokat közöltek,²⁴ amelyek a korszakban egyébként kifejezetten női lapokban kaptak még helyet (a *Családi kör* is szívesen közölt hasonlókat). A szerkesztők fontosnak tartották a kisgyermek nevelését, a bölcsődék és kisdudóvó intézmények alapításának szükségessége, az ott folyó nevelés céljai és keretei is gyakori témát szolgáltatottak.²⁵ Időnként gyermekeknek vagy fiataloknak szóló versek, novellák, folytatásos kisregények is megjelenhettek. Több évfolyam is közölt irodalmi meséket, amelyeket hangsúlyozottan gyerekeknek szántak.²⁶ Nem ritka a természettudományos ismeretterjesztés sem, az első évfolyamok önálló rovatot szenteltek a fiataloknak, amelyekben egyebek mellett földrajzi, csillagászati, fizikai témák kaptak helyet. A fentiek fényében ugyanakkor kissé meglepő, hogy a történelmi téma a korszak más hasonló lapjaihoz, például a *Vasárnapi Ujság*hoz viszonyítva viszonylag kis terjedelmet foglal el, legalábbis az első évfolyamokban, s nem jelentős a történelmi életrajzok szerepe sem. Az 1850-es évek közepétől a történelmi téma mind fontosabbá válhatott a *Családi Lapok*ban is. A pedagógiai cikkek egy része nehézsorsú, testi vagy szellemi, illetve szociális hátránnyal élő emberekről szólt. Különös figyelmet fordítottak a vakok problémáira, a számukra létrehozandó intézet fontosságára, a témát Halaványi János atya, a Vakok Intézetének alapítója propagálta számos írásában.²⁷ A lap több cikke a jobb módúak társadalmi felelősségére és a jótékonykodás fontosságára figyelmeztetett. A jótékonykodás előmozdítására külön adományozás rovat is létezett az első évfolyamokban. A szociális problémák, a szegénység és kiszolgáltatottság képei nem szentimentális irodalmi művekben, hanem értekező szövegekben kerültek tehát tárgyalásra.²⁸

A kötetek szépirodalmi anyaga is változatos. Az első látásra is nagyon szembevető, hogy a konkurens lapokhoz viszonyítva kevés az idegen nyelvből fordított szöveg, s a folytatásos regények szintén hiányoznak. A korszakban az idegen nyelvekből magyarított regények és elbeszélések a lapok törzsanyagához tartoztak, a *Divatcsarnok* például legalább fele részben fordításokat közölt. A másik jelentős irodalmi műfaj a hasonló sajtótermékekben a lírai

²³ PALÁSTHY Pál: Az imakönyvek küldisze. Történeti értekezés. *Családi Lapok*, 6, 2/15. 1857, október 8. 185–188, 2/16. október 15. 201–204, 2/17. október 22. 213–215, 2/19. november 5. 241–245.

²⁴ KLEZSÓ József: Tanácsadás az anyáknak a szív első nevelését illetőleg. *Családi Lapok*, 2, 2/4, 1853. augusztus 31. 161–171, 2/6. szeptember 30. 263–271; 2/9. november 15. 409–417. KÜRCH Antal: Pedagógiai levelek. *Családi Lapok*, 3, 1/7, 1854, április 15. 322–326, 1/8. április 30. 372–380.

²⁵ MÁJER István: Bölcsöde. *Családi Lapok*, 1, 1, 1852, 35–41.

²⁶ Lásd a 2. sz. táblázatot.

²⁷ HALVÁNYI János, A vakok ügye, *Családi Lapok*, 2, 1/2, 1853. január 31. 99–102, 1/4. február 30. 197–200; 2/4. augusztus 31. 199–203; 2/5. szeptember 15. 244–248.

²⁸ Említést érdemel ebből a szempontból néhány cikk: –s: Rongyos iskolák Londonban, *Családi Lapok*, 1, 1/7, 1852, 7. sz. 313–316.

költemény volt, ennek részaránya a *Családi Lapok*ban, mint már szó volt róla, azonban szintén csekély. A verses szövegeknek nagyobb része epikus jellegű, rege, ballada, románc, mitológiai környezetben játszódó tanmese, úgynevezett paramitosz, vagy paramythion, fabula, vagy valamilyen más, általában történelmi témát feldolgozó elbeszélő költemény. Az irodalom mellett a „műveltség emelésének” szándéka a képzőművészet, színház és zenekultúra területére is kiterjedt, emellett könyvismertetések is megjelentek. A művészeti ismeretterjesztést is meglehetősen tágra értelmezték a szerkesztők, cikket olvashatunk Mozart és Mária Antónia kapcsolatáról, Rubens és Velasquez találkozásáról stb.²⁹

A *Családi Lapok* megjelenésében szigorúbb és fegyelmezettebb a többi korabeli hetilapnál. Nem nevezhető a szó szoros értelmében illusztrált lapnak sem, mert viszonylag kevés kép jelent meg benne, azok többsége tájkép, s többnyire úti beszámolókhöz, zárandoklatokról szóló leírásokhoz kapcsolódott, tehát jelen dolgozat szempontjából ugyanakkor nagyon relevánsak. Néhány további metszet valamilyen szakrális épületet, vagy szent helyet ábrázolt.

A *Családi Lapok*ban a kor, sőt a korábbi és későbbi évtizedek lapjaihoz viszonyítva is kiemelkedően magas azon szövegek száma, amelyek a vidéki emberek életével, műveltségével kívánták megismertetni az olvasót a korábbi évtizedekben kialakult formák mentén. Ezek egy, darabszámra kisebb, a terjedelmet tekintve azonban nagyobb része valamilyen úti beszámoló, tájleírás, amelyben helyenként néprajzi megfigyelések, illetve folklóralkotások szüzséi is helyet kaptak. E szövegekben gyakran nagyobb terjedelmet szenteltek a szerzők a téma fontossága, jelentősége megindoklásának. Az ismerkedés másik terepe a lap által preferált, zömmel verses elbeszélések azon része, amelyek monda, rege, legenda, ballada, vagy más hasonló, a folklórból is ismert, illetve folklór reminiszenciákkal rendelkező irodalmi alkotások műfaji megnevezésére utal. Ezeket a korban gyakorta rege néven foglalták össze, ami minden olyan folklór műfaj irodalmi feldolgozását jelenthette, amely fantasztikus elemeket, vagyis csodás lényeket és eseményeket tartalmazott, tehát meséket, történelmi és hiedelemmondákat, de akár még ókori mítoszokat is.

A *Családi Lapok* célközönsége a nagyvárosi polgárság volt, a lap olvasójának alaptapasztalata a nagyvárosi élet lehetett, az olvasói levelekből, s számos Pest-Budát érintő cikkből következtethetünk erre.³⁰ Éppen ezért tanulságosak azok a megnyilatkozások, amelyekben a városi ember a falun élő egyszerű emberekkel kapcsolatos, többnyire másodkézből szerzett tapasztalatát osztja meg. Mindez azért érdekes, mert a tudománytörténetek többnyire éles különbséget tesznek a néprajztudomány intézményesülése előtti és utáni korszak között, holott a szakma intézményrendszerének kiépülése és a tényleges professzionalizáció közel egy évszázad alatt zajlott le, ez alatt pedig nagyon sokféle fokozat, árnyalat figyelhető meg a középosztály tagjainak az alsó társadalmi rétegek iránti érdeklődését illetően. Az 1850-es évek hetilapjaiban megjelenő táj- és népismereti cikkek folytonosságot jelentenek a reformkor hasonló kezdeményezéseivel. Mivel az 50-es évek vége felé megindult a magyar időszakai sajtó fellendülése, így a jelen tanulmány által vizsgált műfajok keretei és funkciói is folyamatosan változtak, igazodva a megváltozott kontextushoz és olvasói igényekhez. Az alábbiak ezeknek a folyamatoknak a nyomon követésére tesznek kísérletet.

A táj- és népismeret elmélete és gyakorlata a *Családi Lapok*ban

²⁹ –Q–: Mozart és Mária Antonia, *Családi Lapok*, 1, 1, 1852, 7. sz. 323–326. CSEPEŠY: Rubens Velasqueznél. *Családi Lapok*, 2, 2/2, július 21. 108–112.

³⁰ Széttétekintés Budapesten címmel az 1857-es évfolyam önálló rovatot, vagy sorozatot indított. *Családi Lapok*, 6, 2/12, 1857, szeptember 17. 156–158. Budapesti séták címmel 1856-ban olvashattak cikket az előfizetők, *Családi Lapok*, 5, 41, 1856. 1149–1152.

Az utazás a mai tömegturizmushoz viszonyítva a korábbi évszázadokban sokkal összetettebb feladatot jelentett. A 17–19. század között a főnemesi, majd nagypolgári utazási kultúrában különböző irányzatok alakultak ki a Grand Tourtól a maihoz már valamelyest hasonló, de még számos ponton el is térő kulturális turizmusig (BURKE, 2006). Az utazásnak sokféle szerepe lehetett, egyebek mellett ez volt szinte az egyetlen lehetőség az utazáshoz hozzáférő magasabb társadalmi állású ember számára, hogy megismerhesse a többi társadalmi réteg életmódját (BURKE, 2006, 5–6.). Az utazás a táj és az épített emlékek megismerésén túl egyéb szellemi élmények befogadásáról is szólt, ez magában foglalta a helyben élők életformájának, szokásainak, gondolkodásmódjának megfigyelését, tanulmányozását is, legalábbis elviekben. Hogy pontosan melyik társadalmi réteg vagy csoport életformáját, kulturális viszonyait kell az utazás során megismerni, az nem feltétlenül egyértelmű, de a korabeli utazási irodalom egy szegmense, a táj- és népleírás a falusi emberre, a vidéken, a természet közelében élőkre koncentrált, róluk próbált valamiféle általános képet alkotni. A korabeli út- és közlekedési viszonyok indokolják is ezt az elmélyülést, hiszen a mai lehetőségekhez képest lényegesen nehezebb volt a lakhelytől távoli területek megközelítése, az jóval több időt vett igénybe. Az utas még a 19. század második felében is heteket, hónapokat töltött a meglátogatott tájon, hosszan időzött a fürdőhelyeken, s oda- majd visszaútja során többször is megpihenhetett, egyúttal meglátogathatta az útba eső nevezetességeket is. Ez a folyamat a ráhangolódást, az utazási élmény befogadását is megkönnyíthette.

A tájjal és a tájban élőkkel való ismerkedés nem elsősorban a helybéli szociális, gazdasági és egyéb problémáinak felismerését jelentette, s bár ilyeneket is ismerünk,³¹ azért a táj- és népleírások többnyire a hely és a helybéli életének szépségeit, látványos külsőségeit igyekeztek megragadni. Mint már szó volt róla, a tájleírások többsége kialakult mintákat követett, olyan szempontokat részesített előnyben, amelyeket az előzetesen megismert hasonló leírások tartalmaztak. A 19. század eleji táj- és népismerés főként a külsőségekre, a látványos népünnepélyekre, például lakodalmakra, zenés multságokra, viseletekre, esetleg egyházi szertartásokra, körmenetekre stb. koncentrált (vö. PALÁDI-KOVÁCS szerk., 1985). A könnyen feltalálható, felismerhető szellemi javak közé tartoztak a helybéliek által elmesélt mondák és legendák is. A helyben lakók illetően szellemi javai iránti érdeklődésre egy idő után alighanem a fogadó oldal képviselői is felkészültek, s a hely szellemét közvetítő elbeszélések idővel beépültek a turisták eligazítására szolgáló útikönyvekbe és a kezdetben spontán működő útikalauzok, majd a hivatásos idegenvezetők repertoárjába is.³²

A lapokban megjelenő táj- és népleírások egyik funkciója a nemzeti tudat ébrentartása volt, különösen az 1850-es években, amikor a nyílt politizálás veszélyessé vált a magyar nyelvű sajtóban. Ez a műfaj volt a legóvatosabb lehetőség az ellenállás és a függetlenség burkolt életben tartására (vö. RÉVÉSZ, 2015, 74–75.). A kortárs lapok egy része emellett történelmi tablókkel, illetve a magyar történelem nagyjairól készült irott és képes portrék megjelentetésével állt ki a nemzeti függetlenség mellett, ekkora vakmerőségre azonban a katolikus *Családi Lapok* nem vállalkozhatott. Talán az sem lehet véletlen, hogy a lapban megjelenő metszetek szinte kizárólag tájképek voltak, a hazai tájakról szóló ismertetések akár szöveges, akár szóbeli formában a hazaszeretet érzését erősíthették. A honismereti irodalom rendszeres megjelentetése, akárcsak a népies elbeszélő költemények közzlése egyike volt azon lehetőségeknek, amelyek a honszereteten keresztül a függetlenség szunnyadó parazsát voltak hivatva életben tartani.

A *Családi Lapok*ban megjelenő belföldi útleírások nem mutatnak egységes képet, nem utalnak tudatos szerkesztői koncepcióra. Ahány szöveg, annyiféle indíttatás, annyiféle

³¹ A 19. századi utazási irodalom kései leágazását jelentő megavállalkozás, Orbán Balázs *A Székelyföld leírása* című műve például tartalmaz ilyen tendenciákat is, alapvetően azonban a korábbi évtizedek utazásszemléletének jegyében íródott, vö. MIKOS, 2019, 292.

³² A folyamat leágazását a hazai turisztikai lapokban lásd LANDGRAF, 2019.

érdeklődés jellemzi. Megtalálható benne az arisztokraták „erdélyi Grand Tour”-ját bemutató leírás éppúgy, mint az egyszeri, vélhetően kispénzű vándor egy-egy helységbe történő rövidebb látogatásának ábrázolása. Akad olyan beszámoló is, amely már egy modern turista mentalitását, igényeit tükrözi, egy arisztokrata társaság erdélyi körútjáról szóló beszámolóban már kifejezetten a modern ember élménykeresésére ismerhetünk.³³ Olvashatunk olyan *beszélyeket*, azaz novellákat is, amelyek utazás keretébe ágyazzák mondandójukat. A lapokban és folyóiratokban terjedelmi korlátok miatt többnyire nem volt lehetőség hosszabb úti beszámolók megjelentetésére, még folytatásokban sem, szerencsésebb volt a rövid, epizódyszerű írások megjelentetése, egy-egy település, kistáj, vagy akár egyetlen objektum leírására szorítkozva.³⁴ Ez is az oka annak, hogy az úti beszámolókat már ebben az időben is szívesen színesítették rövid frappáns történetekkel, a helybeliektől hallható mondákkal, legendákkal.

A *Családi Lapok* 1855-ös évfolyamában olvasható egy Környei aláírású összegző munka arról, hogy mi is valójában az utazások célja, a szövegben a tájjal és a néppel való ismerkedés funkciójára is fény derül.³⁵ Minthogy a *Családi Lapok* alapvetően keresztény szellemiségű lap volt, így ebbe az összefüggésrendszerbe is sikerült becsempészni a vallási szempontokat. A tanulmánynak is beillő írás hosszabb történelmi áttekintéssel indul az utazásról és az útleírás hagyományokról, amelyben az utazást gyakorlatilag a zarándoklatokkal tekinti egyenértékűnek. Tény, hogy az ókorban és a középkorban a hadászat mellett a helyváltoztatás leggyakoribb indoka a szent helyek felkeresése, a búcsújárás volt. A 21. század kutatója pedig már azt is tudja, hogy a modern turizmusmozgalom, majd az erre épülő iparág létrejöttében milyen szerepe volt a zarándoklatok tömegessé válásának (PUSZTAI, 2004). Vallásos indíttatású, nevezetesen a katolikus egyenlőségeszmét tükrözi Környei azon kijelentése is, amely szerint az emberek a világ minden részén, lett légyen szó a busmanokról vagy az eszkimókról, egylényegűek, azonos tulajdonságokkal rendelkeznek. Az egyes utazások célja az egyes népek sajátosságainak megismerése lehet, a nép annak a tájnak a része ugyanis, amelyben él, ahhoz tehát, hogy mélyebben ismerhessünk egy népet, először az őt körülvevő tájban kell elmélyedni. A táj és a természeti körülmények meghatározzák az emberek jellemét is:

„A tartós hideg csökkenti az élet tevékenységi ingerét, lompulttá teszi az érzést; közönyössé lesz itt az ember minden iránt, mi legfőbb anyagi szükségleteihez nem tartozik.” [...] „Hasonlag jelentékeny befolyású a földgminőség. Mosolygó virányok lakosait egy bizonyos könnyelműség jellemzi; a természet komoly arczata szilárd jellemeket nevel. Földművelésre alkalmas földg társalmi összeköttetésre ösztönzi az embereket.”³⁶

A sajtóban megjelenő táj- és népleírások irodalmias külsőségeket viseltek magukon. Az írásoknak legalább annyira fontos eleme az, hogy a szerzői szubjektum milyen benyomásokat szerzett, milyen érzéseket alakított ki a látottak és hallottak kapcsán, s azt milyen színesen és érzékletesen tudja ábrázolni, mint a tényleges tapasztalatok. Kesseleőkönél tett látogatásainak hosszas leírásában a szerző, a katolikus pap Májér István sokkal nagyobb terjedelmet szentelt annak leírására, hogy elbeszélője és a környéken megismert ifjú hölgy románca hogy alakult, mint a látottakra vagy hallottakra.³⁷ Pontosabban, az elbeszélés (vagy inkább beszély) keretét adja csupán a hely ismertetése, háttér, asszociációs lehetőségeket biztosít az én-elbeszélő

³³ VASS József: Rajzolatok erdélyi utazásom naplójegyzeteiből, *Családi Lapok*, 6, 1/7, február 5. 1857, 85–91, 1/10, március 5. 120–122, 1/11, március 12. 141–145, 1/16, április 16. 213–218, 1/17, április 23. 225–230.

³⁴ Nyitra és környéke. Utazási töredék. *Családi Lapok*, 2, 2/11, 1853. december 15. 545–551.

³⁵ KÖRNYEI: Vázlatok nép- és természetisméből. *Családi Lapok*, 4, 1/2, 1855. január 31, 76–82, 1/3. február 15. 111–124, 1/4. február 30. 171–179.

³⁶ Uo. 80–81.

³⁷ MÁJÉR István: Utazási naplóból. Kesseleőkő. *Családi Lapok*, 1, 2/2, 1852. július 31. 63–76.

számára a családja múltját jelképező vár. Ez a szöveg példa arra, hogy a hazai novellairódalom és regeirodalom között milyen szoros kapcsolat volt, még az 1850-es években is, illetve hogy az egyes beszélek hogyan próbáltak távolodni a rege támasztotta ideáktól.

Az előbbi, a novellához közelítő tájleírás ellenpontjának tekinthető az a szöveg, amely egy várat és annak történetét a néphagyomány által őrzött monda felől igyekszik bemutatni.

„Eredetét és elnevezését a mesés korba teszi át a hagyomány. Szitna tóteredetü szó, s poklot jelent; mire elég bizonyosággal szolgáljon az: hogy maiglan is hallhatni néha azon kevesbbé testvéries kivánatot : »Do szitna sztebout – poklokra veled!« A népmo[n]da azt tartja, hogy e kőhalmazt maga a gonosz – sátán – Sitan hordta össze, s választó lakhelyül; s innen hihetőleg a sátáné – Sitanovo vagyis Szitno – pokol nevezetet nyert! – Igen hihető, hogy a vár már a magyarok eljötté előtt főállott, mert a hely az egész környék biztosításának eszközésére annyira alkalmas, hogy több megyén keresztül hozzáfoghatót nem lelhetni.”³⁸

A táj- és népleírások, mint ahogy szinte valamennyi útleírás szerves része volt a hely írott történelmével való megismerkedés is, a szerzők a *Családi Lapok*ban is szinte kivétel nélkül felsorolják azokat a fontosabb eseményeket, amelyek az adott településhez vagy objektumhoz kapcsolhatók. Ez, mint a fenti esetben is, sokszor nem harmonizált a mondákban megfogalmazott múlttal, de a kettő közötti ellentmondás az esetek többségében nem zavarta a szerzőket, szerkesztőket. Az utazóval szembeni elvárásoknak nem volt része, hogy önálló kutatásokat folytasson a meglátogatott helyen, hanem a már korábban publikált forrásokat is nyugodtan használhatta, illetve kiegészíthette velük a helyben szerzett ismereteit. Az utazót, így a hazai táj felfedezőjét mindig is az újdonság iránti vágy hajtotta, a lakhelyétől távoli településeket felkereső ember mindenütt titkokat sejt ma is, valamilyen rejtély nyomába ered. Ennek az indíttatásnak egyik lehetséges alternatívája a helybeliektől hallható csodás történet, amely a település, egyúttal a nép múltjába kalauzol. A tudományos, vagy akadémikus, valamint a népi történeti tudat kettősségére reagálnak az alábbiak.

„De a nép mit törődik a múlttal? Ő nem érti annak nagyságát remeikeiben; ő a mindennapi kenyér után lát, a jelennek él. Ha ekéje kőbe akadt, mellette tovább ereszti lemez vasát; a kő ott marad, ázik, fázik és izzul a nap hevén, azután porladoz. Csak tündérmeséiben, vagy regés dalaiban jelen meg egy-egy eszméje a rég elviharzott, lealkonyult hajdannak.”³⁹

A lapban megjelenő tájleírások egy része a sorai közt elbeszélte mondákra, regékre is reflektált, amelyeket a téma iránti elméleti érdeklődés csíráiként is felfoghatunk.

„A népmondákban nem kell mindig történeti igazságot keresni, érdemök nem is ebben rejlik, hanem hogy mint a nép hitének és fölfogásának eredményei, mintegy szellemi iránytűül szolgálnak a nép eszmevilágának, erkölcsi nézeteinek és benső életének megismerésében.

Egyik kedvenc hajlamom lévén mindig, amerre csak jártam, fürkészni a magyar nép mondáit, s azokat más népek mondáival összehasonlítani; s örömmel tapasztaltam, hogy fajunk népmondáiban mindig a vallásos morál képezi az alapeszmét, a jó jutalmat, a gonosz előbb- utóbb, de okvetlenül büntetést nyer. S ez utóbbira nézve van még valami a magyar népmondákban, mi fajunk főerényének – az Istenség tulajdonairól képzett fogalmának összeolvadását tükrözi vissza; mert valamint a magyar jellem egyik alapvonása a kiengesztelődési hajlam, úgy a Teremtőt is könyörületessé, s hol őszinte a megbánás, irgalmat és bocsánatot adónak festik népmondáink. Így van ez az erdődi várrommal összekapcsolt következő rövid népmondában is.”⁴⁰

³⁸ M.: Szitna hegye, Szitna vára. *Családi Lapok*, 2, 1/5, 1853. március 15. 216–220.

³⁹ VASS József: Rajzolatok erdélyi utazásom naplójegyzeteiből, 88.

⁴⁰ MORVA: Utazási naplóból. Újlaki vár és zárda (Szerémben), *Családi Lapok*, 1, 2/6, 1852. I. évf./2. szeptember 30. 280–284, 280.

„A Sztrigy zúgása, a patakok csörgedezése, a nyájak csengő kolompjai, a pásztorfurulyák anda trillái, a juhász csimpolyájának méla hangjai lelkünket az emberi nem ártatlan öséletének aranykorába andalíták.”⁴¹

„Nevezetét — a népmonda szerint — egy *Boli* nevű pórtól veszi, ki itt több hetekig egyedül védé magát török s tatár portyázók ellen. Mások állítólag a hegy ormon egykor létezett, de később romba dőlt Bolt vártól szeretik e barlang nevét származtatni: de mi — a valót híven kimondva — azon várromok nyomait még nagyító üvegen sem fedezhetők föl.”⁴²

A fenti idézetek felsorakoztatják azokat a sztereotip elképzeléseket, amelyeket a korabeli olvasók gondoltak a nép szájhagyományozó elbeszéléseiről. Az ekkor már hagyományosnak mondható megközelítés szerint a mondák a nemzet régmúltjába kalauzolják az olvasót, másrészt azonban sokszor távol állnak a valóságtól, olyan dolgokról is megemlékezhetnek, amelyek soha nem történtek meg.

A mondákról szóló értekező passzusok sorát egészíti ki az a rövid olvasói levél, amely meglehetősen kritikusán viszonyul a mondákhoz.⁴³ A lap levelezője (vagy a fiktív levél szerzője) egy egyszerű kísértethistóriát ad elő, amelyet Lauka Gusztáv *Mátyás diák könyvesháza* című – valójában Vahot Imre szerkesztette – füzetsorozatában olvasott Erdőd vára kapcsán.⁴⁴ A monda egy ijedségében szörnyet halt leányról szól, aki fehér ruhában ma is a várbán kísért. A történet igazságtartalmával kapcsolatban a levelező szépségszisztemének ad hangot: „Erre sem írok nagyobb kommentárt, csak azt kérdem: ha már csakugyan forog is a nép száján e förtelmes izü monda, valljon tanácsos-e olyasmit az olvasó közönség, az összes haza népének előtalálni?... Többet nem is olvastam a könyvből.”⁴⁵ A fenti sorok egyfelől azért érdekesek, mert mutatják, hogy a korszak hetilapolvasóinak lehetett, sőt volt véleménye a népies irodalomról, a népköltészetéről, másfelől pedig, hogy ez a vélemény nem volt feltétlenül pozitív. A szájhagyományozó történetekkel kapcsolatban a városi polgár nem csak a reverencia hangján szólalhatott meg, sőt, esetenként értetlenül állhatott a jelenséggel szemben, amely egy olyan világba kalauzolta, amelyik nem az ő törvényei szerint működött.

Regék és mondák a *Családi Lapok*ban

A rege a 19. század első évtizedeiben kialakult epikus irodalmi műfaj, amelynek a szakirodalom három kritériumát állapítja meg: 1. szóbeli eredetre vezethető vissza, 2. az általa elbeszélte események helyhez (valamely tájhoz, vagy annak egy kitüntetett objektumához) köthetőek, 3. emellett szándéka szerint legalábbis, a rege népies nyelven és stílusban íródott.⁴⁶ Mintáit főként német előképekből merítette, ugyanakkor önálló, az irodalmi műfajt a folklórtól, illetve a mondától elválasztó terminológiája csak magyarul létezett. Az irodalomtörténet oldaláról teoretikusai a novella meghonosodásának egyik állomásaként, korán félbehagyott mellékösvényeként tekintettek rá. A kortársak olyan lehetőséget láttak benne, amely a múlt megismerésének a racionális, tárgyyszerű történelemmel szembeni, a *tömegek számára* is befogadhatóbb alternatíváját kínálta egy olyan időszakban, amelyben a

⁴¹ VASS József, *Rajzolatok erdélyi utazásom naplójegyzeteiből*, 122.

⁴² VASS József, *Rajzolatok erdélyi utazásom naplójegyzeteiből*, 215.

⁴³ N. N.: Vidéki levelezés. *Családi Lapok*, 6, 2/9, 1857, augusztus 27. 117–119.

⁴⁴ Minden valószínűség szerint ennek a sorozatnak a kötetéről van szó a *Családi Lapok* szövegében: *Mátyás diák könyvesháza. Közhasznú házikönyv a magyar nép számára*. Szerk. VAHOT Imre. Pest, Müller Gyulánál, 1857.

⁴⁵ N. N.: Vidéki levelezés. 119.

⁴⁶ A műfaj teoretikusa, Frankenburg Adolf volt, aki ezt a kritériumrendszert is felállította, lásd GULYÁS, 2010, 139–141.

történetírás szaktudománnyá válása már megindult. A 19. század elején ugyanis a történetírás a felvilágosodás, majd a pozitívizmus hatására fokozatosan szembehelyezkedett korábbi ideáival, vagyis a múlt mitikus, illetve mondai keretben történő megjelenítésével (SZAJBÉLY, 1999). A rege irodalmi műfaja egyúttal az eposz alternatívájaként is tételeződött, utóbbi a múlt mitikus megjelenítésének továbbra is legitim kerete maradt, ugyanakkor a hazai kútfők nem kínáltak kellő muníciót egy nagyeposz megalkotására, viszont a helyi mondákból kialakítható rövidebb regékhez megfelelő mennyiségű és minőségű alapanyag áll rendelkezésre.

Az 1840-es évek második, valamint az 1850-es évek első felére tehető a népies elbeszélő költemény műfajának felvirágzása, az 1850-es években született Arany János legtöbb e kategóriába sorolható alkotása, pl. a *Nagyidai cigányok*, a *Bolond Istók*, a *Jóka ördöge* is (ARANY, 2019, 321–405., 422–459., 460–587.). Ezzel párhuzamosan a népiesség popularizálódása és trivializálódása is megindult, nem pusztán a Petőfi-epigonok népies műdalömpingjével, hanem az Arany-epigonok népies elbeszélő költészetével is.⁴⁷ Nem tanulság nélkül való, ha megfigyeljük, milyen elvek és célok mentén íródtak azok az alkotások, amelyek a hétköznapi olvasók felé kívánták terjeszteni az elit irodalmi körökben kialakított normákat.

A folklórisztika irányából közelítve a rege a népi kultúra és műveltség megismerésére irányuló egyik korai kísérletnek tekinthető, a regeírás ugyanakkor nem azonos a szájhagyományból való mondagyűjtés, illetve mondanévkészítés, vagy általában az epikus folklórszövegek gyűjtésének megindulásával. Egyfelől esetünkben, a *Családi Lapok*ban megjelenő regék egy részét szerzőik irodalmi hivatkozással látták el, vagyis megjelölték azt az írott forrást, amely alapján a regeszövegük szüzséjét felépítették.⁴⁸ Az 1850-es évekre kialakult már az irodalmi regefeldolgozásoknak bizonyos kánonja, vagy legalábbis létezett egy reprezentatív regekorpusz, például Kőváry László működésének köszönhetően (KŐVÁRY, 1853).⁴⁹ A *Családi Lapok*ban is megjelentek olyan szövegek, amelyek a híres erdélyi regék újra elbeszélését jelentették.⁵⁰ A lapokban megjelenő regék egy része azzal igyekezett a népiesség által támasztott elvárásokhoz igazodni, hogy alcímében feltüntette a nép előtagot (néprege), ez azonban nem azt jelentette, amire ma gondolnánk, hogy az adott mű közvetlenül a szájhagyományból vétetett, hanem csupán szándékában, esetleg hangvételésben volt népi, illetve népies. A népregének nevezett szövegek nem alkotnak önálló típust a pusztán regének nevezett költemények halmazában.

A regék, ha tartalmaztak is szóbeliségből származó elemeket, azokat erősen átalakítva, az irodalmi esztétikai elvárásokhoz igazítva jelenítették meg. A szóbeli forrásokra való hivatkozás szinte kötelező retorikai elem volt, azonban textológiaiilag többnyire nem lehet tetten érni, a szövegek nem a szóbeli előadást követték, sőt, a szóbeli elbeszélésekre utaló bármiféle nyelvi megnyilvánulást mellőztek. A szóbeliség és írásbeliség közti szakadék áthidalása különösen nehéz azokban az esetekben, amikor egy eredetileg prózai műfajt, történetesen a mondát, vagy akár a legendát verses formába írták át, ezekben az esetekben szinte teljesen kizárható, hogy a szóbeliség bármiféle emléke megőrződött a szövegben. Az is gyakori eljárás volt, s a verses regefeldolgozások legtöbbje ebbe a kategóriába tartozik,

⁴⁷ Arany János 1850-es években történt kanonizációjáról, illetve a nemzeti panteon csúcsára történő önkéntelen emelkedéséről, epikus költőként való elkönyveltetéséről lásd MILBACHER, 2002. Az Arany által magas szinten művelt népies elbeszélő költészet egyes eszközeinek klisészerű használata szorosan összefügghet az előbbiekkal.

⁴⁸ Pl. GYÖRFFY Gyula: A czeni rom. Néprege, *Családi Lapok*, 1854, III. évf./1. félév, 9. sz. 443–446, 443. Forrás: Siebenbürger Quartalschrift.

⁴⁹ Kőváry *Száz történelmi rege* című gyűjteménye csak 1857-ben jelent meg, így a *Családi Lapok*ra még nem fejthetett ki hatást.

⁵⁰ GYÖRFFY Gy.: Képek a múltból. Ventúrné vára. *Családi Lapok*, 4, 1/5, 1855. március 15. 198–206. NAGY Miklós: Hadad úrnéje. Erdély történetéből – [Kőváry Lászlóra való hivatkozással] *Családi Lapok*, 4, 2/7, 1855. október 15. 299–312, 2/8. október 31. 355–370.

amikor a szerző a létező minták alapján saját szüzsét alkotott, ami így már nem volt közvetlen kapcsolatban a szájhagyománnyal.⁵¹

A rege szó a 19. század első felében még több jelentést hordozott, az irodalmi nyelvben is jelenthetett mesét, illetve minden olyan, szájhagyományozó műveltségre emlékeztető kulturális elemet tartalmazó szóbeli vagy írott szöveget, amelyben a csodának, a varázslatnak szerepe van. A századközépen a fogalom kétféle használata egyes teoretikus írásokban már fokozatosan elvált egymástól, a szakszerűsége kevésbé törekvő szövegekben azonban még gyakori az utóbbi jelentésben való használata is.⁵² A *Családi Lapok*ban is számos olyan szöveget találunk, amely rege műfajmegjelöléssel jelent meg, de nem történelmi tárgyat feldolgozó monda, esetleg legenda jelentette az alapját, hanem valamilyen irodalmi vagy könyvmesére emlékeztet (lásd a 2-es számú táblázatot), fabulát, paratmythiont, vagy más allegorikus műfaj képvisel. A *Családi Lapok* oldalain főként azok a történetek érdemelték ki a rege nevezetet, amelyek példázatos jellegűek voltak. Ilyen az a fákról, valamint a fák és az emberek kapcsolatáról szóló prózai szöveg is, amely *A fiatal fa álma, skót rege* címmel jelent meg.⁵³ A példázatoság fontosságát olykor a szöveg maga is hangsúlyozza:

„Nem balgaság, nem tréfa, mendemonda,
A mit most tőlem fogtok hallani;
Boldog, ki a tanulságot belőle
Hasznára fogja majd fordítani.”⁵⁴

A szövegek egy része prózai, s ha ma kívánnánk műfaji megjelölést adni nekik, sokkal inkább gondolnánk a novellára, vagy rajzra, esetleg karcolatra, mint regére. A rege és a novella, vagy korabeli szóhasználattal beszély közti szoros kapcsolatáról már volt szó e sorok között is. A *Családi Lapok* segítségével érthetővé válik a műfajok korabeli evolúciója, jól láthatóan az 1850-es években még nem vált el élesen a beszély és a rege műfajok terminológiája. Az 1. számú táblázatban minden olyan szöveg szerepel, amely címében viseli a rege szót, még abban az esetben is, ha a rege irodalmi műfajához nem kapcsolódik szorosan, továbbá azok a szövegek is bekerültek, amelyek ugyan címadásukban nem utalnak regére, de tartalmukban a rege műfaji elvárásaihoz igazodnak. Így az 1. sz. táblázat verses legendákat, verses tájleírásokat, és prózai mondaelbeszéléseket is tartalmaz, nem csak a szó szoros értelmében vett verses helyi mondafeldolgozásokat jelentő regéket.

A regének címkézett prózai elbeszélések viszonylag jól kidolgozott példája *A bűvész. Rege III. Endre korából* című történelmi beszély, amely a középkorban játszódik, egy varázsló áll a középpontjában, s sokkal inkább emlékeztet a gótikus regényekre vagy novellákra, mint a regékre.⁵⁵ Talán azért gondolta szerzője, Paulikovics Lajos, hogy a rege műfajmegjelölést adja neki, mert egyrészt nagyon régi múltba kalauzol, másrészt csodás elemet tartalmaz. A főhős ugyanis nem a mai értelemben vett mutatóványos, vagy szemfényvesztő, aki nyulakat húz elő a kalapból, hanem valódi varázserővel rendelkező mágus, aki percek alatt fákat növeszt ki a földből, és állatok százait irányítja, így tehát története inkább tartozik a mesék és mondák világába, mint a reális elbeszélések sorába. A szerző még arra is figyelt, hogy

⁵¹ Erre kiváló példa ROBOZ István, *A Balaton szerelme* című hosszú elbeszélő költeménye, *Családi Lapok*, 5, 2/40, 1856. december 11. 1138–1149, 2/41. december 18. 1164–1175.

⁵² Viszonylag egységes és következetes terminológia először Erdélyi János folklórműfajokkal kapcsolatos írásait jellemezte, vö. GULYÁS, 2014, 632–636.; a kortársak többsége azonban nem használt ennyire következetes fogalmakat. A táj- és népleírását az 1860-as és 1870-es években megalkotó és megjelenítő Orbán Balázs már viszonylag egységes fogalmakkal dolgozott, vö. MIKOS, 2019, 302–310.

⁵³ M. Gy.: *A fiatal fa álma. Skót rege. Családi Lapok*, 3, 1/8, 1854. április 30. 391–395.

⁵⁴ GYÖRFFY Gyula: *A czeni rom. Néprege. Családi Lapok*, 3, 1/9, május 15. 443–446, 443.

⁵⁵ PAULIKOVICS Lajos: *A bűvész. Rege III. Endre korából. Családi Lapok*, 5, 2/37, 1856. november 20. 1070–1074, 2/38. december 4. 1093–1097, 2/39. december 11. 1121–1126.

lokalizálja a történetét, egy bizonyos Magyarvárhoz köti azt. A történetet a fiktív magyar mitológia részben általa kreált, részben más irodalmi művekből ismerhető lényeivel népesíti be, ezzel is közelítve történetét a regék világához.

A *Családi Lapok* szerkesztősége a rege alcímmel megjelölt szövegek jelentős részét utalta a gyermek- és ifjúsági irodalom kategóriába.⁵⁶ Nehéz eldönteni, hogy milyen szempontok mentén döntött a szerző vagy a szerkesztő arról, hogy szövegét felnőtteknek vagy ifjaknak ajánlja-e. A történetek egy része játékos, a meséhez közelít, ezek kerülnek a gyermekirodalom kategóriába, jelezve azt a folyamatot, amely az 1840-es évek végétől a mesét nem tekinti a felnőtt irodalmi műfaji hierarchia részének,⁵⁷ de az 1850-es években is nagy volt még a bizonytalanság a kérdésben, s számos, ma már inkább gyerekirodalomként olvasható szöveget még mindig a felnőtt kategóriában találunk.

A *Családi Lapok* újítása a regeirodalom területén, hogy itt is igyekezett a valláshoz kapcsolódni. A verses elbeszélések egy jelentős része ugyanis nem történelmi témát feldolgozó mondán, hanem vallásos történetet, azaz legendát feldolgozó narratíván nyugszik, egy részük helyhez is kötődik. Ugyanakkor a *Családi Lapok* terminológiai tudatosságát dicséri, hogy ellentétben akár jelenünk nyelvhasználatával, a történeti mondát rejtő regét soha nem keveri össze a szent helyekről vagy szent emberekről szóló legendákkal. A verses és prózai legenda-feldolgozásokat nem lehet egy nevezőre hozni a regékkel, ugyanakkor a kettőt egymás mellett olvasva szembetűnik a köztük lévő funkcionális és formai hasonlóság.⁵⁸ A *Családi Lapok* megkísérelt tehát egy a rege műfajához hasonló műfajt kialakítani vallásos tárgyakkal, illetve helyet adott a szerzők ez irányú kezdeményezéseinek.

Azt ezen a ponton is hangsúlyozni kell, hogy az itt tárgyalt elbeszélések és költemények nem esztétikai értékük miatt érdemelték ki az utókor érdeklődését. A feldolgozás szempontjai sajtótörténetiek, kommunikációtörténetiek, tudománytörténetiek, az esztétikai nézőpont a művek kapcsán másodlagos, annál is inkább, mert a szövegek többsége nem képvisel magas művészi értéket. A regék és irodalmi feldolgozást nyert legendák szerzői egy nagyjából zárt csoportból kerülnek ki, akik többnyire más hivatásuk mellett foglalkoztak költészettel, s tevékenységük nem nagyon nyúlt túl a katolikus hetilap határain. A nevek egy részét még a legnagyobb merítésből dolgozó irodalomtörténeti munkák sem tartják számon. Így a számos regével jelentkező Györfly Gyula nem kapott szócikket az *Új magyar irodalmi lexikonban* sem. A szerzők többsége azonban igen, így Garay Alajosról, Nyulassy Antalról és Mindszenty Gedeonról tudható, hogy mindhárman katolikus lelkészek, emellett tanárok, tanítók, valamint szerkesztők voltak, s csak kvázi kedvtelésből foglalkoztak írással. Györy Vilmos csak egyetlen regével, a Szent Anna-tó mondáját feldolgozó, viszonylag hosszabb elbeszélő költeménnyel jelentkezett a *Családi Lapok* hasábjain, viszont azért érdemes külön is foglalkozni vele, mert ő protestáns és nem katolikus lelkész volt, ilyen formán kuriózumnak számít megjelenése az újságban. Paulikovics Lajos szintén kilóg a szerzők sorából, ő ugyanis orvos, majd realiskolai tanár volt, s ebbéli működése mellett kiegészítő tevékenységként írt verseket.

A *Családi Lapokban* megjelenő regének nevezett költemények egy része nem meríti ki a regével szembeni műfaji elvárások mindhárom kritériumát, többnyire csak egyet, esetleg kettőt közülük. Több olyan szöveggel is találkozhatunk a lap hasábjain, amelyek az irodalmi

⁵⁶ Pl. GYÖRFFY Gyula: A czenki rom. Néprege. *Családi Lapok*, 3, 1/9, 1854, május 15. 443–446.

⁵⁷ Gulyás Judit monográfiája azt a folyamatot kíséri nyomon, amelynek során a mese az 1840-es években rövid időre polgárjogot nyert az irodalmi műfajok sorában, majd rövid idő alatt el is veszítette ezt a státuszt: GULYÁS, 2010.

⁵⁸ Az évfolyamokban számtalan legenda prózai vagy verses feldolgozása is helyet kapott, nem hazai szentekről szólók is, amelyek többnyire idegen nyelvből való fordítások, átültetések. A nem magyar szentekkel foglalkozó szövegeket nem tekintettem a legenda műfaj részének, így ezek nem szerepelnek a táblázatban sem. Lásd pl. MINDSZENTY Gedeon: Meliton és anyja. *Legenda* 320. évből. *Családi Lapok*, 6, 2/2, 1957. július 9. 34–35.

hagyományra, s nem a néphagyományra íródtak rá, valamely korábbi mű palimpszeszt változatának tekinthetők.⁵⁹

A regén, illetve mondán kívül más folklór műfajok, pontosabban a folklór műfajokra emlékeztető, esetleg folklór szövegek alapján készült irodalmi művek is megjelentek a folyóiratban. Népdalok, balladák, vagy szólások, találósok már ebben az időben is ismertek voltak, s a magasabb körökben is polgárjogot nyertek. A folklórt egyetlen kifejezési formája, a monda képviseli valamelyest közvetlenül, ez az egyetlen olyan műfaj, ami időnként összekacsint a valódi szájhagyománnyal, s amely a legnagyobb arányban jelenik meg.

Összességében elmondható, hogy míg a tájleírások hozzásegítették valamelyest az olvasót a tájban való elmélyüléshez, vagy legalább meglódtították a képzeletét egy gondolatbeli térbeli kalandra, addig a regék inkább csak névleg tudták a tájhoz kapcsolni az idegent. Míg az utazás során lehetőség nyílt mondák és legendák közvetlen megismerésére, amelyek színesítették a tájról szóló előadást, addig fordítva már nem nagyon működött a csatolás. A regék szövegéből önmagában nehéz volna arra a tájra következtetni, amelyből vétettek, annál is kevésbé, mivel a származási helyre vonatkozó reflexiók ezekben a szövegekben viszonylag ritkának számítanak.

1. számú táblázat: Tájleírások, népleírások (szürkével), regék és mondák

⁵⁹ ROBOZ István: Csobánczon. *Családi Lapok*, 5, 2/18, 1856. július 10. 618–620.

Cím	Szerző, szignó	Megjelenés ideje	Műfaja
<i>Lökés az égben. Monda</i>	Sternberg	1, 1/5, 1852. 203–208.	városi monda + legenda
<i>A zárdakertésznő. Urnapi legenda</i>	Klezsza József	1, 1/6, 1852. 235–238.	legenda
<i>Történeti rajzok Magyarországi Sz. Erzsébet életéből és korából</i>	Klezsó József	1, 1/7, 1852. 397–402, 445–465.	legenda
<i>Utazási naplóból. Kesseleőkő</i>	Májér István	1, 2/2, 1852. 63–76.	beszély, regeelemekkel
<i>Utazási naplóból. Újlaki vár és zárdá, Szerémben</i>	Morva	1, 2/6, 1852. 280–285.	tájleírás, mondákkal
<i>Legenda Szent László királyról</i>		1, 2/7. 1852. 306–313.	legenda
<i>A bércz liliuma. Történeti beszély</i>	Paulikovics Lajos	1, 2/8, 1852. 362–373.	mondán alapuló beszély
<i>Szitna hegye, Sitna vára</i>	M.	2, 1/5, 1853. 216–220.	tájleírás
<i>Szent István király. Legenda</i>	Garay Alajos	2, 1/7, 1853. 316.	
<i>Nyitra és környéke. Utazási töredék</i>		2, 2/11, 1853. sz., 545–551.	tájleírás, szent helyek leírása
<i>Szent Erzsébet legendái I. A kék palást</i>	Szász Károly	3, 1/2, 1854. 58–63.	verses elbeszélés, legenda
<i>Jézus kútja. Néprege</i>	Paulikovics Lajos	3, 1/4, 1854. 173–177.	verses elbeszélés, rege
<i>Mária-rózsa. Legenda</i>	Garay Alajos	3, 1/6, 1854. 259–261.	verses elbeszélés, legenda
<i>A czenki rom. Néprege</i>	Györffy Gyula	3, 1/9, 1854. 443–446.	verses elbeszélés, rege
<i>Szűz Szent Kolos. Legenda</i>	Fojtényi	3, 1/12, 1854. 575.	verses elbeszélés, legenda
<i>Szent Erzsébet legendái II.</i>	Szász Károly	3, 2/7, 1854. 305–306.	verses elbeszélés, legenda
<i>Az ördögrágtá kő. Néprege</i>	Tamágy György	3, 2/10, 1854. 469–475.	verses elbeszélés, rege
<i>Jarosláv. Rege</i>	Szokoly Viktor	3, 2/12, 1854. 549–555.	prózai mondaelbeszélés, rege
<i>A kis jézus csókja</i>	Tárkányi	3, 2/12, 1854. 572.	verses legenda
<i>Monda</i>	Mindszenty Gedeon	4, 1/1, 1855. 29–31.	értekezés, esszé
<i>Vázlatok a nép- és természetisméből</i>	Környei	4, 1/1, 1855. 1/2, 76–82., 1/3, 111–124., 1/4, 171–179.	értekezés, esszé
<i>Jézus kápolnája. [A Szent Anna-tó mondája]</i>	Győry Vilmos	4, 1/3, 1855. 124–128.	verses elbeszélés, monda
<i>Rege a liliumról</i>	Árva Imre	4, 1/5, 1855. 196–197.	virágrege
<i>Képek a múltból. Ventúrné vára</i>	Györffy Gy.	4, 1/5, 1855. 198–206.	prózai elbeszélés, rege
<i>A negyven vértanú</i>	Garay Alajos	4, 1/7, 1855. 298–299.	legenda
<i>Az utolsó szent tűz. Történeti rege</i>	Jókay Mór a „Magyar nemzet története” nyomán	4, 1/7, 1855. 299–309.	prózai elbeszélés, rege
<i>A beszélő barkafa. Virágvasárnapi legenda</i>		4, 1/7, 1855. 310–322.	verses elbeszélés, legenda
<i>Hadad úrnéja. Erdély történetéből</i>	Nagy Miklós – Kőváry Lászlóra való hivatkozással	4, 2/7, 1855. 299–312, 8. sz., 355–370.	prózai elbeszélés, rege
<i>Szászsors szép Ilona. Néprege</i>	Garay Alajos	4, 2/7, 1855. 320–323.	verses elbeszélés, rege
<i>Sarolt álma</i>	Nyulassy	5, 1/1, 1856. 21–23.	verses elbeszélés, rege

	Antal		
<i>Gunthér könyei [!]</i>	Nyulassy Antal	5, 1/8, 1856. 368–370.	verses elbeszélés, rege
<i>Szép Ilonka mécses éget. Románcz</i>	Nyulassy Antal	5, 1/14, 1856. 514–515.	verses elbeszélés, ballada vagy románc
<i>Három lilium. Legenda a török időkből</i>	Mindszenty Gedeon	5, 2/17, 1856. 587–589.	verses elbeszélés, legenda
<i>Salamon fája. Népmonda</i>	Paulikovics Lajos	5, 2/17, 1856. 589–595.	verses elbeszélés, rege
<i>Csobánczon</i>	Roboz István	5, 2/18, 1856. 618–620.	verses elbeszélés, rege
<i>Legenda</i>	Benőfy Soma	5, 2/19, 1856. 640–641.	verses elbeszélés
<i>Vörösmart. Néprege</i>	Kuthen	5, 2/25, 1856. 778–781.	verses elbeszélés, rege
<i>A bűvész. Rege III. Endre korából</i>	Paulikovics Lajos	5, 2/37, 1856. 1070–1074., 2/38, 1093–1097., 2/39, 1121–1126.	prózai történelmi elbeszélés, rege alcímmel
<i>A Balaton szerelme. Rege</i>	Roboz István	5, 2/40, 1856. 1138–1149., 2/41, 1164–1175.	verses elbeszélés, rege
<i>Úti tárcából. Bakonybél és Zirc</i>	Pór	6, 1/3, 1857. 38–39., 1/4, 53–54.	útleírás
<i>Rajzolatok erdélyi utazásom naplójegyzeteiből</i>	Vass József	6, 1/7, 1857. 85–91., 1/10. sz., 120–122., 1/11, 141–145., 1/16. sz., 213–218., 225–230.	útleírás
<i>Berta hárfája. Legenda</i>	Sárkány János	6, 1/7, 1857. 92–94.	verses legenda
<i>Szent László</i>	Vida József	6, 2/2, 1857. 22–23.	verses legenda
<i>Vidéki levelezés. [Kritikus levél a mondákról]</i>		6, 2/9, 1857. 117–119.	levél, mondával
<i>Nefelts haj. Legenda</i>	Benőfy Soma	6, 2/20, 1857. 259–260.	verses elbeszélés, legenda
<i>Gyöngyök és bilincsek Legenda Mátyás király korából</i>	Paulikovics Lajos	6, 2/25, 1857. 331–334., 2/26. sz., 349–352., 2/27. sz., 360–363.	történelmi beszély, legendabetéttel

2. számú táblázat: Folklor műfajokat, illetve azok reminiscenciáit tartalmazó szövegek

Cím	Szerző	Megjelenés ideje	Műfaj
<i>A tenger és szél. Mese</i>	Ney Ferenc	1, 1/4, 1852. 173–174.	verses mese
<i>Antaeosz és Heraklesz. Paramythia</i>	Fojtényi	1, 2/2, 1852. 76–77.	paramitosz
<i>Három fészék: rege</i>	Györfly Gyula	3, 1/1, 1854. 4.	verses elbeszélés, rege
<i>A habléány. Allegorai rege</i>	Küröz Antal	3, 1/5, 1854. 210–219.	verses elbeszélés, rege
<i>A fiatal fa álma. Skót rege</i>	M. Gy.	3, 1/8, 1854. 391–395.	verses elbeszélés, rege
<i>Két mese. I. Villám és villámfogó, II. Árboc és szélkakas</i>	Ney Ferenc	6, 1/19, 1857. 263–265.	verses elbeszélés, mese
<i>Fülemüle három jó tanítása. Mese</i>	M. F., Schön Bruno után	6, 1/20, 1857. 277–278.	verses elbeszélés, mese
<i>Mesék. I. A bagoly mint erkölcsi író. II. Éjlepké és mecsér</i>	Ney Ferenc	6, 2/4, 1857. 52–54.	verses elbeszélés, mese

Formázott táblázat

Irodalom

A MAGYAR SAJTÓ TÖRTÉNETE

1985 *A magyar sajtó története* II/1. 1848–1867. Főszerk. SZABOLCSI Miklós, szerk. KOSÁRY Domokos és NÉMETH G. Béla. Budapest, Akadémiai Kiadó.

ARANY János

- 2019 *Összes művei. Elbeszélő költemények.* S. a. r. és jegyz. TÖRÖK Zsuzsa. Budapest, Universitas – MTA BTK ITI.
- BEZECZKY Gábor
2009 Az időszaki sajtótermékek számának alakulása a 19. századi Magyarországon. In: CSÁSZTVAY Tünde – NYERGES Judit (szerk.): *Szolgálatomat ajánlom a 60 éves Jankovics Józsefnek.* 63–69. Budapest, Balassi – MTA Irodalomtudományi Intézet.
- BOZSOKI Petra
2018 Kánya Emília diszkurzív közege: a Családi kör női szereprepertoárja és politikai nyelve. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 122, 5, 580–602.
- BURKE, Peter
2006 Útmutatás az utazástörténet számára. *Korall*, 7, 26, 5–24.
- BUZINKAY Géza
1979 A Vasárnapi Újság a dualizmus kor első felében 1867–1890. *Magyar Könyvszemle*, 104, 1, 25–42.
1980 Közművelődési sajtó a dualizmus kor első felében, 1867–1890: Megtorpanó és deformálódó fejlődés. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 84, 5–6, 681–691.
2014 Szerzői levelek a Családi Lapok szerkesztőjéhez, Ney Ferenchez, 1853–1855. *Magyar Könyvszemle*, 130, 4, 486–490.
2016 *A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig.* Budapest, Wolters Kluwer.
- CSÍKI Tamás
2010 Kordén és vasúton: Utazók társadalmi tapasztalata a 19. század második felében – A Vasárnapi Újság útirajzai alapján. *Publicationes Universitatis Miskolcensis, Sectio Philosophica*, 15, 1, 21–35.
- Deák Ágnes
2018 *Suttogások és hallgatások. Sajtó és sajtópolitika Magyarországon, 1861–1867.* Budapest, Osiris.
- FARAGÓ József
1963 Kriza János anyagi küzdelmei a Vadrózsákért. *Igaz Szó*, 11, 12, 916–921.
- GULYÁS Judit
2005 „...úgy kívánhat helyt Muzarionban mint a’ Galériákban a’ Breughel ördögös és boszorkányos bohózkodásai”: A Muzarion, Élet és Literatúra mese-közlései és korabeli fogadtatásuk (1829–1833). In: EKLER Andrea – MIKOS Éva – VARGYAS Gábor (szerk.): *Teremtés: Szövegfolklorisztikai tanulmányok Nagy Ilona tiszteletére.* 497–547. Budapest – Pécs, L’Harmattan – PTE Néprajz–Kulturális Antropológia Tanszék.
2010 „Mert ha irunk népdalt, mért ne népmesét?”. *A népmese az 1840-es évek magyar irodalmában.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
- 2011 A folklorisztika önálló tudományszakká válása (1890–1920). In: PALÁDI-KOVÁCS Attila (főszerk.): *Magyar néprajz I. 1. Táj, nép történelem.* 127–142. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- 2014 Erdélyi János meseértelmezéséről. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 118, 5, 629–653.
- GYÁNI Gábor
2006 Sajtótörténet egy társadalomtörténész szempontjából. *Médiakutató*, 7, 1, 57–64.
- KÉRI Katalin
2018 *Leánynevelés és női művelődés az újkori Magyarországon nemzetközi kitekintéssel és nőtörténeti alapozással.* Pécs, Kronosz.
- KÖVÁRY László
1853 *Erdély földje ritkaságai.* Kolozsvár, Tilsch.
- LANDGRAF Ildikó

- 2015 Háború és béke képei a Vasárnapi Újságban az első világháború alatt. In: KLESTENITZ Tibor – Sz. NAGY Gábor (szerk.): *Médiatörténeti tanulmányok 2014*. 127–156. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont.
- 2017 Nemzeti érzés és királyhűség. 1848–1849 hőseinek és az uralkodócsalád tagjainak megjelenése a Vasárnapi Újság lapjain szövegfolklorista szemmel. In: KLESTENITZ Tibor – PAÁL Vince (szerk.): *A véleményesajtótól a tömegsajtóig. Fejezetek a magyar újságírás történetéből*. 39–57. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont.
- 2019 A néprajztudomány és a turizmus születése körül. In: BALI János – BÁRTH Dániel – DEÁKY Zita – VAMOS Gabriella (szerk.): *Kövek, fák, források. Tanulmányok Mohay Tamás hatvanadik születésnapjára*. 418–427. Budapest, ELTE BTK Néprajzi Intézet.
- LIPTÁK Dorottya
- 2002 *Újságok és újságolvasók Ferenc József korában. Bécs – Budapest – Prága*. Budapest, L'Harmattan.
- MIKLÓSSY János
- 1975 „Organum a nagy közönségért”. (A Vasárnapi Újság a Bach-korszak éveiben) *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve, 1972*, 329–342.
- 1976 Irodalmi folyóirataink a Bach-korszakban (1849–1859). *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve, 1973*, 233–290.
- MIKOS Éva
- 2015 Tény és fikció, nemzet és régió, elit és populáris konfliktusa a rege műfaja körül. In: VARGA Bálint – LAJTAI Mátyás (szerk.): *Tény és fikció: Tudomány és művészet a nemzetépités bívkörében a 19. századi Magyarországon*. 101–129. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet.
- 2019 Rege, monda, folklór és közköltészet Orbán Balázs Székelyföldjén. In: CSÖRSZ Rumen István (szerk.): *Doromb. Közköltészeti tanulmányok 7*. 287–310. Budapest, Reciti Kiadó.
- MILBACHER Róbert
- 2002 „e mostani Arany-láz” (Arany János 1856-os kanonizálásának történetéből). *Alföld*, 53, 5, 62–79.
- OLOSZ Katalin
- 2013 Történet egy százötven évig készülő könyvről. In: Uó (összegyűjt., szerk., bev., jegyz.): *Vadrózsák. Erdélyi néphagyományok, második kötet*. 17–89. Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság.
- PALÁDI-KOVÁCS Attila (vál., szerk. bev.)
- 1985 *Magyar tájak néprajzi felfedezői*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- PALÁDI-KOVÁCS Attila
- 1989 Néprajzi törekvések a reformkori Magyarországon. *Ethnographia*, 100, 1, 109–120.
- 2016 Táj- és népismeret a reformkorban. In: Uó: *Magyar népismeret a 19. században. Előfutárok és klasszikusok*. 50–64. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- PUSZTAI Bertalan
- 2004 Búcsújárásból vallási turizmusba. A modern turizmus egy formájának kialakulása. In: S. LACKOVITS Emőke – MÉSZÁROS Veronika (szerk.): *Népi vallásosság a Kárpát-medencében* 6/I. 421–433. Veszprém, Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság.
- 2012 Isten nem kellemes alkotása vagy a művelt emberiség nemes hajtása? Turisták a Vasárnapi Újság hasábjain (és 'bérczein'). In: PUSZTAI Bertalan – IVASKÓ Lívია – MÁTYUS Imre – TÓTH Benedek (szerk.): *Médiумok, történetek, használatok. Ünnepi tanulmánykötet a 60 éves Szajbély Mihály tiszteletére*. 366–380. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék.
- RÁKAI Orsolya
- 2014 Médiatörténet a kultúratudományok után/között. *Magyar Könyvszemle*, 130, 4, 415–430.
- RÉVÉSZ Emese

2015 *Kép, sajtó, történelem. Illusztrált sajtó Magyarországon 1850–1870 között*. Budapest, Argumentum Kiadó – Országos Széchényi Könyvtár.

SZAFFNER Emília

1998 Az első magyar szerkesztő és lapja, a Családi Kör. *Magyar Könyvszemle*, 114, 4, 353–371.

SZAJBÉLY Mihály

1999 A rege és rokonműfajai a XIX. század elejének magyar irodalmában. *Irodalomtörténet*, 30 (80), /3, 424–440.

SZAKÁL Anna

2014 Az ismeretlen Kriza János és ismeretlen gyűjtőtársai. *Ethnographia*, 125, 2, 279–288.

SZEMERKÉNYI Ágnes

2011 A magyar folklorsztika tudományos megalapozása (1848–1890). In: PALÁDI-KOVÁCS Attila (főszerk.): *Magyar néprajz I. 1. Táj, nép történelem*. 142–158. Budapest, Akadémiai Kiadó.

SZÍVÓS Erika

2009 *A magyar képzőművészet társadalomtörténete, 1867–1918*. Budapest, ÚMK.

T. SZABÓ Levente

2006 A magyartanárság születése. Gyulai Pál egyetemi tanársága és a magyar irodalomtörténeti képzés hivatásosodása. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 110, 6, 677–701.

2008 „Erdély népei”. A tér ideológiai és Erdély képei az intézményesülő erdélyi turisztikai mozgalomban. In: Uő: *A tér képei: tér, irodalom, társadalom*. 100–193. Kolozsvár, KOMPRESS – Korunk.

TÖRÖK Zsuzsa

2011a Folyóirat-irodalom a 19. század második felében (A Vasárnapi Újság sajtóbibliográfiája alapján). *Alföld*, 62, 3, 44–51.

2011b *Petelei István és az irodalom sajtóközege. Média- és társadalomtörténeti elemzés*. Budapest, Ráció Kiadó.

2011c Kánya Emília szerkesztői és írói pályája. *Irodalomtörténet*, 92, 4, 475–489.

2019 A nemzet özvegye. Vachott Sándorné írói pályája. *Irodalomismeret*, 30, 1, 93–114.

VASVÁRI Zoltán

1996 „Nép- és tájisme” a Vasárnapi Újság első négy évfolyamában (1854–1857). *Honismeret*, 24, 2, 78–81.

Éva Mikos

Legend Literature and Ethnographic Description in the Mid-19th Century Press – Családi Lapok [The Family Magazine] (1852–1861)

Keywords

folklore, legend, history of press, history of science, 19th century

Abstract

Topographic and ethnographic descriptions, as well as historical and local legends (rege), have been published in newspapers and magazines in Hungary since the 1820s. These two journalistic genres can be considered the forerunners of later ethnographic and folklore collections, as they were the first to draw the attention of the educated middle class to the

culture of the lower social strata. From the middle of the century, their importance gradually diminished, professional collections and the resultant publications taking their place. However, the 1850s and 1860s can be considered a transitional period when the two approaches were still present in Hungarian public life side by side. Topographic and ethnographic descriptions continued to play an important role in the ever-expanding range of newspapers of the era, as this genre informs and entertains at the same time, thereby meeting the expectations of contemporary newspaper editors. The legends appeared in both prose and poetic form and can be considered one of the characteristic types of narrative poems that occupy a significant place in the Hungarian literature of the 19th century.

The study presents the legends and topographic descriptions of the Catholic weekly Family Magazines. During the seven-year existence of the paper, it published more than a hundred ethnographic articles and legends, which sets this media outlet far above other similar ones. We explore the images the contemporary conservative media formed about the life and culture of the lower strata of society. This paper also sheds light on the relationship that may exist between a media outlet's profile and interest in ethnography and folklore. What similarities and differences with the ethnographic writings of other contemporary press products can be identified? How did Family Magazines relate to other phenomena of folk culture, other genres of folklore? What view of folklore and folklife is expressed on the pages of the magazine in general?